

تحلیلی بر چالش های تعیین شده مأموریت قوه قضائیه در سند تحول و تعالی در زمینه اصلاح مجرمان

رضاجرندی مقدم

دانشجوی دکتری، گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.

Jorjandi@iau.ac.ir

علیرضاسایبانی (نویسنده مسئول)

استادیار، گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.

sayebani@iauba.ac.ir

۳ ابوذر سالاری فر

استادیار، گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.

salarifar@iauba.ac.ir

چکیده

وظایف و مأموریت های قوه قضائیه در اصل ۱۵۶ قانون اساسی تصریح شده است، اقدامات این قوه در برخی وظایف محوله از جمله قسمت دوم بند ۵ اصل مذکور در زمینه اصلاح مجرمان تاکنون متناسب نبوده یا اثر بخشی محدودی داشته است. اهداف موضوع چشم انداز دستگاه قضایی، هم از بعد عدالت کیفری و هم جرم شناختی محقق نشده و با موانع و چالشهایی مواجه بوده که تکرار جرم و افزایش بزهکاری را در پی داشته است. به منظور انجام اصلاحات قضایی و تحقق اهداف و رسالت محوله، طرح راهبردی قوه قضائیه تحت عنوان «سند تحول و تعالی» در سطح راهبردی و با توجه به رویکردهای نوین حکمرانی در قالب ۷ مأموریت تدوین شده است. در این سند، اصلاح مجرمان به عنوان مأموریت ۶ دستگاه قضایی در زمره برنامه های تحولی مبنای عمل قرار گرفته است و سه چالش در این زمینه با عناوین: ۱- صدور برخی تصمیمات قضائی غیر موثر بر اصلاح مجرمان ۲- اثربخشی محدود اقدامات اصلاحی ۳- عدم حمایت موثر از محکومان پس از اتمام دوره حبس، تعیین گردیده است. عوامل ایجاد این چالشها که اصلاح ناپذیری و تکرار جرم را در پی دارد، انتخاب و برای فائق آمدن بر آنها، راهبردها و راهکارهایی نیز تدوین شده است. اهداف قوه قضائیه از تعیین این چالشها و راهبردها چیست و چگونه می توان میان مفاد سند تحول و واقعیت های اجرایی پیوندی نظام مند برقرار کرد؟ صرف نظر از ارشادی و توصیه ای بودن مفاد سند و ناکافی بودن راهکارهای تحولی، اهدافی در قالب برنامه های عملیاتی برای اجرا به مجریان به صورت سالانه ابلاغ می گردد. هدف هفتم این برنامه ها به سازمان زندانها و مبحث اصلاح و درمان و اشتغال زندانیان اختصاص یافته است. در این پژوهش که از لحاظ نوع موضوع جدید و دارای جنبه نوآوری است، راهبردها و راهکارهای مربوط به هرچالش به روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه ای مورد تحلیل قرار گرفته است.

کلیدواژه ها: ۱- تحلیل ۲- سند تحول و تعالی ۳- اصلاح مجرمان ۴- چالش ۵- راهبرد ۶- راهکار

مقدمه

تحقق عدالت کیفری تنها در گرو تعیین و اجرای مجازات نیست؛ بلکه مطابق با بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، «اصلاح مجرمان» یکی از ارکان بنیادین وظایف قوه قضائیه محسوب می‌شود. نتیجه اصلاح و درمان، بازدارندگی و جلوگیری از تکرار جرم است. اگر این هدف دوم محقق نگردد، فرایند کیفری عملاً کارایی خود را از دست می‌دهد.^۱ با وجود این، شواهد نشان می‌دهد که اقدامات اصلاحی تاکنون از اثربخشی محدودی برخوردار بوده و دستگاه قضایی در تحقق کامل این مأموریت با چالش‌های جدی روبروست. متون اسلامی مشحون از آموزه‌ها و راهبردهای اصلاحی است. قانون‌گذار ایران به صراحت در اصل ۱۵۶ قانون اساسی این رویکرد را پذیرفته است، مع الوصف، مطالعه قوانین عادی و آیین‌نامه‌ها و مقررات موجود حکایت از عدم استفاده کافی و مناسب از راهبردها و روش‌های اصلاحی دارد.^۲ در راستای گذار از «الگوهای سنتی کیفرگرا» به «حکمرانی نوین قضایی»، طرح راهبردی قوه قضائیه در قالب سند تحول و تعالی تدوین شده که مأموریت ۶ سند تحول از نتایج آن است. در زمینه اصلاح مجرمان در این سند ۳ چالش تحت عناوین «۱- صدور برخی تصمیمات قضائی غیر موثر بر اصلاح مجرمان ۲- اثربخشی محدود اقدامات اصلاحی ۳- عدم حمایت موثر از محکومان پس از اتمام دوره حبس» تعیین و عوامل بروز این چالشها نیز از انتخاب راهبردها و راهکارهای متناسب در زمره برنامه‌های تحولی تدوین گردیده است.

مسئله اساسی اینجاست که صرف پیش‌بینی راهکارها در اسناد بالادستی یا اتکاء به آیین‌نامه‌های اجرایی و بخشنامه‌های ارشادی، بدون ایجاد زیرساخت‌های قانونی مستحکم و تأمین منابع مالی و انسانی کافی نیست و سند تحول به دلیل ماهیت ارشادی و نبود قانون جامع، قدرت تغییر نرخ تکرار جرم را ندارد. برای اجرای این راهبردها و راهکارها لازم است که از طریق تدوین قانونی متناسب با اصلاح مجرمان اقدام شود. ضرورت قانونمندی اصلاح مجرمین^۳ بر پایه آموزه‌های نوین جرم‌شناسی و تدوین یک «قانون جامع و شفاف»^۴ که فراتر از آیین‌نامه‌ها، ضمانت اجرایی داشته باشد، بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی-کاربردی و با روش مطالعه کتابخانه‌ای، در پی پاسخ به این پرسش است که اهداف قوه قضائیه از تعیین این چالش‌ها، راهبردها و راهکارها چیست و چگونه می‌توان میان مفاد سند تحول و واقعیت‌های اجرایی پیوندی نظام‌مند برقرار کرد؟

فرضیه اصلی پژوهش بر این پایه استوار است که: دستگاه قضایی با تدوین راهبردها و راهکارها در پی رفع چالش‌های موجود و تحقق رسالت و اهداف مورد انتظار در زمینه اصلاح مجرمین و کاهش تکرار جرم است. اهمیت این تحقیق در آن است که با آسیب‌شناسی دقیق مأموریت ششم^۵ دستگاه قضایی بستری را برای روزآمدسازی سند تحول و سیاست‌های اصلاحی به منظور بازاجتماعی کردن زندانیان فراهم آورد. با بررسی تحقیقات پیشین، شاهد انجام تحقیقاتی ارزشمندی در زمینه اصلاح مجرمین و پیشگیری از تکرار جرم از زوایای مختلف هستیم. لیکن؛ تاکنون از منظر تحلیل مفاد سند تحول و راهبردهای تحولی آن تحقیقی انجام نشده است. بنابراین، لازم است پیوند منطقی میان «چالش‌ها»، «علل بروز»، «راهبردها» و «راهکارها» به درستی، دقیق و علمی تبیین و سپس تحلیل شود.

۱- چالش اول: صدور برخی تصمیمات قضائی غیر موثر بر اصلاح مجرمان

^۱ - علی حسین نجفی ابرندآبادی، تقریریات درس جرم‌شناسی (قم: مجتمع آموزش عالی قم، ۱۳۸۱)، ۱۲۳۶.

^۲ - محمدعلی حاجی ده آبادی، اصلاح مجرمان در سیاست جنایی تقنینی ایران (قم: فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۱۳۸۸)، ۸۳.

^۳ - شهرام ابراهیمی، پیشگیری از تکرار جرم در پرتو بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران (تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۲)، ۱۹.

^۴ - شهرام ابراهیمی و مجتبی ملک افصلی اردکانی، فردی سازی بازپروری در پرتو الگوهای سه گانه اصلاح مجرمین، (مشهد: مجله آموزه های حقوق کیفری، ۱۴۰۳)، ۵۴.

^۵ - سند تحول و تعالی قوه قضائیه (۱۴۰۳)، ۶۳.

اصلاح مجرمین در چارچوب فرایندهای قضایی امکانپذیر خواهد شد. اتخاذ صدور برخی تصمیمات قضایی می‌تواند بر اصلاح مجرمان تأثیر نامطلوبی داشته باشد. این امر به دلایل مختلفی از جمله عدم تناسب مجازات با جرم ارتكایی، عدم توجه به عوامل مؤثر در شکل‌گیری جرم، و عدم حمایت کافی از محکومان پس از آزادی از زندان رخ می‌دهد. تعیین مجازات‌های سنگین برای جرایم کوچک، یا مجازات‌های سبک برای جرایم جدی، می‌تواند نامناسب باشند. در بسیاری از موارد، عوامل اجتماعی، اقتصادی، و روانی در شکل‌گیری جرم نقش دارند. اگر تصمیمات قضایی به این عوامل توجه نکنند و به ریشه‌یابی جرم نپردازند، ممکن است مجرم پس از آزادی مجدداً به سمت جرم سوق داده شود. برای تناسب بخشی مجازات‌ها باید تلاش شود تا مجازات‌ها با نوع و شدت جرم تناسب داشته باشند. این امر می‌تواند از طریق اعمال مجازات‌های جایگزین حبس، استفاده از مجازات‌های مالی، و یا خدمات عمومی در نظر گرفته شود.

۱-۱-۱ عامل: نقص در فرایندهای صدور تصمیمات قضایی مؤثر بر اصلاح مجرمان

نقص در فرایندهای صدور تصمیمات قضایی می‌تواند تأثیرات منفی بر اصلاح مجرمان داشته باشد. این امر به ویژه در مواردی که این تصمیمات به طور مؤثر به اصلاح و بازپروری مجرمان کمک نمی‌کنند، یا در مواردی که حمایت کافی از محکومان پس از اتمام دوره حبس ارائه نمی‌شود، مشهود است. به طور خاص، "نقص در فرایندهای صدور تصمیمات قضایی مؤثر بر اصلاح مجرمان" به عنوان یکی از عوامل مؤثر در عدم تحقق اهداف اصلاحی در سند تحول قضایی مطرح شده است. این نقص‌ها می‌توانند منجر به افزایش آمار جرم و تکرار جرم شوند. برای اصلاح این وضعیت، نیاز به بازنگری در فرایندهای صدور تصمیمات قضایی و اتخاذ تدابیری برای افزایش اثربخشی اقدامات اصلاحی و حمایت از محکومان خواهد بود. در سند تحول قضایی در این زمینه دو راهبرد و پنج راهکار تدوین شده است.

۱-۱-۱-۱ راهبرد اول: تسهیل صدور تصمیمات قضایی مؤثر بر اصلاح مجرمان

یکی از مسائل مهم مطرح شده در زمینه اصلاح مجرمان علاوه بر قانونگذاری صحیح، تصمیمات قضایی تأثیرگذار بر این مهم است، بسیاری از این موارد در قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری نیز پیش بینی شده‌اند.^۶ این سند، موانع و چالش‌های موجود در این زمینه را شناسایی و راهکارهایی برای رفع آنها ارائه کرده است. یکی از این موانع، صدور برخی تصمیمات قضایی است که تأثیر کافی بر اصلاح مجرمان ندارند. قوه قضاییه باید در صدور احکام و تصمیمات خود به گونه‌ای عمل کند که در راستای اصلاح مجرمان و بازگشت آنها به جامعه باشد و حمایت‌های اجتماعی، اقتصادی و روانی پس از آزادی از زندان، از مجرمان ضروری است. سند تحول قضایی بر لزوم بازنگری در صدور برخی از تصمیمات قضایی تأکید دارد و خواستار توسعه و تقویت اقدامات اصلاحی در زندان‌ها و مراکز اصلاح و تربیت است. در نهایت، هدف از صدور تصمیمات قضایی مؤثر این است که مجرمان به افراد مفیدی برای جامعه تبدیل شوند و از بازگشت آنها به چرخه جرم جلوگیری شود. این چالش ریشه در غلبه «کیفرگرایی کلاسیک» بر «فردی‌سازی مجازات‌ها» دارد. از منظر تئوری فایده‌گرایی، مجازات زمانی مؤثر است که هزینه تکرار جرم را برای مجرم افزایش دهد؛ اما اگر قاضی بدون توجه به شخصیت بزهکار حکم صادر کند، مجازات به جای اصلاح، به ابزاری برای «انتقام اجتماعی» تبدیل می‌شود. در متن سند تحول برای برون رفت از این چالش موجود چهار راهکار ارائه شده است.

راهکار ۱: اجرای «دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت متهم» با استفاده از فراهم‌سازی دسترسی برخط به پایگاه‌های اطلاعاتی مراجع حاکمیتی، فناوری‌های نوین تشخیص شخصیت، آزمون‌های شخصیت‌شناسی برخط، برون‌سپاری اجرای آزمون‌ها به مراکز

^۶ - شیماحمدی، هرمز اسدی کوه باد «انسجام بخشی و هدایت تمامی ظرفیت‌ها در فرآیند صدور تصمیمات قضایی مؤثر بر اصلاح مجرمان با رویکرد سند تحول قضایی» (مقاله ارائه شده در نخستین کنفرانس ملی پژوهش در حقوق، علوم قضایی، فقه و علوم اسلامی، (اهواز)، ۱۴۰۲/۰۷/۲۰).

مورد تأیید با الزام به تکمیل و به‌روزرسانی اطلاعات پرونده شخصیت در تمامی مراحل رسیدگی توسط مراجع قضایی و زندان‌ها و پیشنهاد حکم مؤثر بر اصلاح مجرمان در «دستیار هوشمند قضایی».

اجرای این راهکار درسند تحول به مجریان دادستانی کل کشور، مرکز آمار و فناوری اطلاعات، سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور و دادگستری استانها سپرده شده است. دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت متهم، سندی است که در آن روش‌ها و الزامات تشکیل پرونده شخصیت برای متهمان در مراحل مختلف دادرسی کیفری مشخص شده است و با هدف شناخت دقیق‌تر ابعاد شخصیتی، خانوادگی و اجتماعی متهمان، به ویژه در جرایم سنگین و برای اطفال و نوجوانان، تهیه شده است. با شناخت دقیق‌تر ابعاد شخصیتی متهم، امکان صدور آراء عادلانه‌تر و متناسب با شرایط متهم فراهم می‌شود. تشکیل پرونده شخصیت در مراحل اولیه، می‌تواند از اطاله دادرسی در مراحل بعدی جلوگیری کند. این دستورالعمل به نوعی حمایت از متهم در برابر جرایم سنگین، شناخت دقیق‌تر متهمان و ارائه اطلاعات لازم به مراجع قضایی برای صدور آراء عادلانه‌تر است و امکان بررسی دقیق‌تر شرایط او را فراهم می‌کند.

راهکار ۲: استفاده اثربخش از نهادهای ارفاقی از جمله مجازات‌های جایگزین حبس، تعویق صدور حکم، تعلیق تعقیب و اجرای مجازات، عفو، تخفیف یا تبدیل مجازات، تشدید یا توقف موقت مجازات و آزادی تحت مراقبت الکترونیک و ضمانت اجرای غیرکیفری مؤثر و روزآمد با فراهم‌سازی امکان نقش‌آفرینی نهادهای مردمی، ایجاد زیرساخت‌ها و سازوکارهای لازم از جمله تعریف فرآیند اعمال نهادهای ارفاقی، طراحی شاخص‌های سنجش‌پذیر ارزیابی نتایج آن برای اصلاح مجرمان، ایجاد ساختار سازمانی متناسب و ایجاد «سامانه اطلاعات نهادهای ارفاقی» مشتمل بر مواردی از جمله اطلاعات افراد مشمول، نوع نهاد ارفاقی صادره مناسب، ظرفیت دستگاه‌ها و نهادهای پذیرنده و نتیجه اقدامات انجام شده به‌منظور رصد مستمر وضعیت افراد و افزایش دامنه عناوین مشمول مجازات‌های جایگزین حبس با اصلاح قوانین و مقررات مرتبط.

اغلب نهادهای ارفاقی، اختیاری و منوط به تشخیص و نظر مقامات قضایی هستند و مواردی که الزامی‌اند، شرایط احراز آن‌ها نیز با قاضی است. فقدان اصول راهنما برای توسل به این نهادها در عمل، به تنوع برداشت‌ها از مواد قانونی و اتخاذ رویه‌های گوناگون دامن زده و اجرای آن‌ها را پیش‌بینی‌ناپذیر، سلیقه‌ای و تابع بخت و اقبال کرده است.^۷ استفاده مؤثر از نهادهای ارفاقی در حقوق کیفری به معنای به کارگیری صحیح و بهینه این نهادها برای تحقق اهداف اصلاحی و تربیتی در قبال مجرمان است. این امر مستلزم شناخت دقیق شرایط و ضوابط قانونی و همچنین در نظر گرفتن شرایط خاص هر فرد و جرم ارتكابی است. ارزیابی دقیق شخصیت، سوابق کیفری، وضعیت روحی و روانی و شرایط اجتماعی مجرم و نوع جرم ارتكابی و میزان خسارات ناشی از آن نیز در انتخاب مناسب‌ترین نهاد ارفاقی کمک‌کننده است. ارائه خدمات مشاوره‌ای و حمایتی به مجرم در طول دوران استفاده از نهاد ارفاقی، نقش مهمی در بازگشت موفقیت‌آمیز وی به جامعه دارد. نهادهای ارفاقی باید با هدف تحقق عدالت ترمیمی و بازسازی روابط اجتماعی و جبران خسارات ناشی از جرم به کار گرفته شوند. این نهادها با تأکید بر اصلاح و بازپروری مجرمان، به جای مجازات صرف، به بازگشت آنها به جامعه و کاهش احتمال ارتكاب جرم در آینده کمک می‌کنند. در سند تحول، تأکید بر مجازات‌های جایگزین حبس، تلاشی برای گذار از «عدالت توزیعی» به «عدالت ترمیمی» است. هدف در اینجا، ترمیم رابطه گسسته میان بزهکار و جامعه است تا بزهکار خود را به عنوان عضوی مسئولیت‌پذیر بازشناسی کند.

راهکار ۳: اجرای سالانه «طرح پایش سراسری وضعیت زندانیان» با هدف ارزیابی میزان اجرای مقررات مذکور در قوانین کیفری و آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، آسیب‌شناسی وضع موجود و اتخاذ راهکارهای مؤثر در اعمال

^۷- هادی رستمی، ارزیابی نهادهای ارفاقی در سیاست جنایی ایران (با تأکید بر گسترش افرای و ناکارآمدی)، (مشهد: مجله آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۴۰۲)، ۱۵۳.

نهادهای ارفاقی و ارتقای حقوق شهروندی با تکمیل کار برگ‌های استاندارد برای هر کدام از زندانیان در «سامانه هوشمند مدیریت زندانی».

برنامه‌های اصلاحی درون زندان، ارزیابی بزهکاران، برنامه‌ها و تدابیر پیش از آزادی به‌عنوان برنامه‌های بازپذیرسازی اجتماعی در محیط زندان، در راستای پیشگیری از تکرار جرم بزهکاران مؤثر بوده است.^۸ افزایش بی‌رویه این نهادها و تنوع آن‌ها که گاه در تعارض و تزاخم با یکدیگر قرار می‌گیرند و به‌ویژه شرایط برخورداری از آن‌ها که مبتنی بر گزاره‌های کلی و ذهنی‌اند، انسجام و کارآمدی سیاست جنایی را بر هم زده است.^۹ طرح پایش زندانیان با هدف بررسی و ارزیابی وضعیت زندانیان و بهبود شرایط آنها انجام می‌شود. در این طرح، قضات به زندان‌ها مراجعه کرده و ضمن دیدار با زندانیان، مشکلات آنها را بررسی می‌کنند. در این طرح، به بررسی وضعیت زندانیان و رسیدگی به درخواست‌ها و مشکلات آنها پرداخته می‌شود. استقرار قاضی ناظر زندان در موسسه کیفری گزینه مناسبی در بررسی وضعیت زندانیان است.

راهکار ۴: شفاف‌سازی و تسهیل فرآیند درخواست عفو با ایجاد «سامانه عفو و بخشودگی» با قابلیت ثبت درخواست مستقیم متقاضیان، درج نظرات شورای طبقه‌بندی زندان، کمیسیون عفو دادگستری استان، کمیسیون مرکزی و رییس قوه قضاییه، اعلام نتیجه به دادگستری استان‌ها و اطلاع‌رسانی مناسب به متقاضیان در خصوص دلایل مخالفت با درخواست عفو.

در ماده ۱۶ دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها برخی اقدامات مرتبط با این راهکار مطرح شده است. شفاف‌سازی و تسهیل فرآیند درخواست عفو به معنای ایجاد نظامی است که در آن، متقاضیان عفو و بخشودگی بتوانند به راحتی و با آگاهی کامل از مراحل و شرایط لازم، درخواست خود را ارائه دهند و از نتایج آن مطلع شوند. این امر شامل ایجاد سامانه‌ای برای ثبت درخواست‌ها، اطلاع‌رسانی دقیق درباره دلایل رد یا پذیرش درخواست و همچنین درج نظرات کمیسیون‌های مربوطه در فرآیند بررسی است. شفافیت در فرآیندها، اعتماد عمومی به دستگاه قضایی را افزایش می‌دهد و نشان می‌دهد که این فرآیندها بر اساس اصول و قوانین عادلانه انجام می‌شود. با اطلاع‌رسانی دقیق و شفاف، متقاضیان از مراحل و شرایط لازم آگاه شده و از سردرگمی و ابهام در این فرآیند جلوگیری شده و به کاهش فساد و سوء استفاده احتمالی در این زمینه کمک کند. با ایجاد سامانه‌های مناسب و اطلاع‌رسانی به موقع، فرآیند رسیدگی به درخواست‌های عفو تسریع می‌شود.

از اقدامات مؤثر و انجام شده در این زمینه؛ ایجاد سامانه الکترونیکی برای ثبت درخواست‌های عفو، درج نظرات کمیسیون‌های مربوطه و اطلاع‌رسانی به متقاضیان، ارائه اطلاعات کامل و به روز در مورد شرایط و مراحل درخواست عفو، دلایل رد یا پذیرش درخواست‌ها و همچنین زمان‌بندی فرآیند، تدوین آیین‌نامه‌های شفاف و روشن برای بررسی درخواست‌های عفو و بخشودگی و آموزش کارکنان دستگاه قضایی در این خصوص و قوانین مربوط به عفو و بخشودگی، نظارت مستمر بر فرآیند بررسی درخواست‌های عفو و ارزیابی عملکرد سامانه و کارکنان مربوطه را می‌توان برشمرد. قوه قضاییه در حال حاضر، اقداماتی را در جهت شفاف‌سازی و تسهیل فرآیند درخواست عفو انجام داده است که ایجاد سامانه برخط عفو و بخشودگی در سامانه عدل ایران از جمله این اقدامات است.

۱-۲-۱- راهبرد دوم: ترغیب قضات به صدور تصمیمات قضایی مؤثر بر اصلاح مجرمان

برای ترغیب قضات به صدور تصمیمات قضایی مؤثر در جهت اصلاح مجرمان، می‌توان از راهکارهای مختلفی استفاده کرد. یکی از این راهکارها، برگزاری جشنواره‌های سالانه برای تقدیر از قضاتی است که در صدور آرا مبتنی بر نهادهای ارفاقی، موفق بوده‌اند و به

^۸ - شهناز حق‌پور، قدرت الله خسروشاهی و محمدحسین پوریانی، ارزیابی نقش و عملکرد سازمان‌های اجتماعی رسمی و غیر رسمی در پیشگیری از تکرار جرم با تأکید بر برنامه‌های بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران در محیط زندان (مورد مطالعه: سازمان‌های اجتماعی و حمایتی تحت نظارت قوه قضاییه)، (تهران: مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۴۰۲)، ۲۸۹.

^۹ - هادی رستمی، ارزیابی نهادهای ارفاقی در سیاست جنایی ایران (با تأکید بر گسترش افراطی و ناکارآمدی)، (مشهد: مجله آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۴۰۲)، ۱۵۳.

اصلاح مجرمان کمک کرده‌اند. تأکید بر اهمیت اصلاح مجرمان در سند تحول قضایی و آموزش قضات در این زمینه می‌تواند نقش مهمی ایفا کند. ایجاد زیرساخت‌های لازم برای اجرای صحیح و مؤثر احکام و تصمیمات قضایی، می‌تواند قضات را به صدور این نوع آرا تشویق کند و به آنان اطمینان دهد که تصمیماتشان در جهت اصلاح مجرمان مؤثر است. برگزاری این جشنواره‌ها می‌تواند با طراحی نظام انگیزشی مناسب، قضات را به سمت صدور آرا مبتنی بر نهادهای ارفاقی ترغیب کند تا تصمیمات مؤثرتری اتخاذ کنند. در سال ۱۴۰۳ اولین و در سال ۱۴۰۴ دومین جشنواره آرای برتر مبتنی بر نهادهای ارفاقی مؤثر بر اصلاح مجرمین در راستای اجرای این راهبرد از سوی قوه قضائیه برگزار گردید و از قضات برتر در تیرماه سال جاری تقدیر بعمل آمد. حسب فراخوان ویژه قضات، دومین جشنواره نیز در سال ۱۴۰۴ برگزار خواهد شد. در این جشنواره اهم شاخص‌های مورد ارزیابی آرای برتر به شرح ذیل اعلام شده است: «رعایت صلاحیت، مستدل و مستند بودن رأی، قابلیت اجرا و نظارت پذیری، بهره‌گیری مفید و مؤثر از نهادهای ارفاقی، نثر روان و قابل فهم برای مخاطب و رعایت اصول نگارشی، عقلانی و منطقی بودن، عدم تناقض و قدرت اقناع‌کنندگی رأی، متکی بودن رأی به تبیین مبانی استنباط، دلایل معتبر با ذکر دقیق آنها در متن رأی».

راهکار: برگزاری جشنواره سالانه تقدیر از قضات برتر در صدور آراء مبتنی بر نهادهای ارفاقی منجر به اصلاح مجرمان با طراحی نظام انگیزشی مناسب.

برگزاری جشنواره سالانه برای تقدیر از قضاتی که آرای مبتنی بر نهادهای ارفاقی برای اصلاح مجرمان صادر می‌کنند، با طراحی نظام انگیزشی مناسب، می‌تواند گامی مؤثر در جهت ارتقای این رویکرد در دستگاه قضایی باشد. این اقدام با هدف تشویق قضات به استفاده از ابزارهای جایگزین حبس و ترغیب آنان به صدور آرا اصلاحی، به تحقق اهداف سند تحول قضایی در زمینه اصلاح مجرمان کمک می‌کند. جشنواره آرای برتر به عنوان یک رویداد سالانه، فرصتی برای شناسایی و تقدیر از قضاتی است که در صدور چنین آرائی موفق عمل کرده‌اند. این نهادها شامل انواع مجازات‌های جایگزین حبس، مانند خدمات عمومی رایگان، تعلیق مجازات، و آزادی مشروط هستند که به جای حبس برای اصلاح مجرمان استفاده می‌شوند. طراحی یک نظام انگیزشی مناسب برای قضات، به معنای ایجاد مشوق‌هایی برای آنان است تا در صدور آرا مبتنی بر نهادهای ارفاقی ترغیب شوند. این مشوق‌ها می‌توانند شامل جوایز مادی و معنوی، ارتقای شغلی، و یا سایر امتیازات باشند. هدف اصلی این اقدام، اصلاح مجرمان و بازگشت آنان به جامعه به عنوان افراد سالم و مولد است. همانگونه که پیشتر توضیح دادیم، این جشنواره به منظور ترغیب قضات از سوی قوه قضائیه برگزار شده و در سال جاری نیز مرحله بعدی برگزار خواهد شد.

۲- چالش دوم: اثربخشی محدود اقدامات اصلاحی

در زمینه اصلاح مجرمین ضروری است که اقدامات اصلاحی اثربخشی مطلوبی داشته باشد. اثربخشی محدود اقدامات اصلاحی به این معنی است که اقدامات انجام شده برای رفع مشکلات و جلوگیری از تکرار آنها، به طور کامل مؤثر نبوده و چالش‌ها همچنان ادامه دارند یا دوباره رخ می‌دهند. در همین راستا و برای فائق آمدن بر این چالش، در سند تحول قضایی سه عامل احصاء و سه راهبرد و پانزده راهکار تدوین شده است. اهدافی در قالب برنامه‌های عملیاتی برای اجرا به مجریان به صورت سالانه ابلاغ می‌گردد. هدف هفتم این برنامه‌ها به سازمان زندانها، اصلاح و درمان و اشتغال زندانیان اختصاص دارد.

این اقدامات ممکن است بنا به دلایل مختلف فقط به علائم ظاهری مشکل بپردازند و علت اصلی و ریشه‌ای آن را شناسایی و رفع نکنند یا به درستی و به طور کامل اجرا نشوند. اگر فقط بر اساس یک یا چند عامل محدود طراحی شوند ممکن است تأثیر چندانی نداشته باشند و باید به طور منظم پایش و ارزیابی شوند تا از کارآمدی آنها اطمینان حاصل شود و در صورت لزوم اصلاحات لازم اعمال گردد. گاهی اوقات، افراد در برابر تغییرات ناشی از اقدامات اصلاحی مقاومت نشان می‌دهند که می‌تواند مانع از موفقیت این اقدامات شود. اگر مشکل به درستی درک نشده باشد، ممکن است آن را پیچیده‌تر کنند. تخصیص منابع کافی و مشارکت

دینفعان در فرآیند شناسایی و حل مشکل و اجرای اقدامات اصلاحی، می‌تواند به افزایش اثربخشی آنها کمک کند. بر اساس تئوری بازپذیری، محیط زندان باید یک «جامعه کوچک اصلاحی» باشد، نه صرفاً یک انبار انسانی. چالش فعلی که در سند تحول به آن اشاره شده، ناشی از پدیده‌ای است که جرم‌شناسان آن را «زندان‌زدگی» می‌نامند؛ فرآیندی که در آن زندانی به جای اصلاح، با فرهنگ تبہکاری خو می‌گیرد.

۲-۱- عامل اول: نامتناسب بودن برخی برنامه‌های اصلاح و تربیت با فرآیند اصلاح مجرمان

امروزه برعکس گذشته، مجازات کردن و عبرت‌پذیری مجرم، هدف غایی نیست، بلکه اصلاح مجرم و تبدیل او به یک عنصر مفید در آینده مطمح نظر است.^{۱۰} متناسب و فردی سازی برنامه‌های اصلاح و درمان در زندان در مرحله اجرای مجازات به منظور کمک به اصلاح‌پذیری مجرم اهمیت دارد. همانگونه که قاضی برای اتخاذ حکم عادلانه، باید علاوه بر شدت جرم و میزان تقصیر مرتکب، شناخت دقیقی از ویژگی‌های روانشناختی، اجتماعی و پیشینه کیفری مجرم داشته باشد. امکان فردی سازی مجازات متناسب با وضعیت جسمانی، روانی و اجتماعی محکوم نیز باید فراهم شود. برای هر فرد بزهکار برنامه‌های اختصاصی و متناسب با ویژگی‌های شخصیتی، روانی، اجتماعی و پیشینه ارتکاب جرم وی طراحی و اجرا گردد.^{۱۱} برای اصلاح مجرمان لازم است که برنامه‌ها و اقدامات اصلاح و تربیت با فرآیند اصلاح مجرمان متناسب باشد. برخی از برنامه‌های اصلاح و تربیت ممکن است با اهداف بازپروری مجرمان هماهنگ نباشند. این ناهماهنگی‌ها می‌تواند شامل مواردی چون عدم تناسب برنامه‌ها با نیازهای فردی مجرمان، فقدان منابع و امکانات لازم برای اجرای مؤثر برنامه‌ها، و همچنین عدم وجود انگیزه کافی در مجرمان برای شرکت فعال در این برنامه‌ها باشد.

برنامه‌های اصلاح و تربیت اغلب یکسان و کلی هستند و به نیازهای خاص هر مجرم با توجه به سابقه جرم و شخصیت او توجه نمی‌کنند، دلایل عدم تناسب باید شناسایی و مرتفع گردد. بسیاری از زندان‌ها از کمبود امکانات و منابع لازم برای اجرای برنامه‌های اصلاحی مؤثر رنج می‌برند. این کمبودها می‌تواند شامل کمبود نیروی انسانی متخصص، تجهیزات آموزشی و کارگاهی، و فضای مناسب برای فعالیت‌های اصلاحی باشد. برخی از مجرمان ممکن است به دلیل عدم درک صحیح از اهداف برنامه‌های اصلاحی، یا به دلیل تجربیات منفی گذشته، انگیزه کافی برای مشارکت فعال در این برنامه‌ها را نداشته باشند. پس از آزادی نیز بسیاری از مجرمان با مشکلات جدی در زمینه اشتغال، مسکن و پذیرش اجتماعی روبرو می‌شوند که می‌تواند به بازگشت آنها به جرم منجر شود.

۲-۱-۱- راهبرد: استقرار نظام‌های جدید تربیتی، سلامت، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مکلف است تربیتی اتخاذ کند که هر طبقه از زندانیان و مددجویان بر اساس اصول طبقه بندی و با توجه به برنامه‌های اصلاحی و تربیتی مدون، از دوره‌های آموزشی تخصصی و تفکیکی و برنامه‌های متنوع فرهنگی و تربیتی از قبیل آموزش‌های رسمی و غیر رسمی علمی، فرهنگی، مذهبی، ورزشی و هنری و مانند آن به صورت داوطلبانه برخوردار شوند.^{۱۲} توسعه کمی و کیفی فرهنگ کتاب خوانی و ترویج و عمومی سازی خواندن مفید در میان همه گروه‌های اجتماعی به عنوان یک هنجار رهایی بخش، مستلزم تولید مواد خواندنی مناسب و مفید و از میان برداشتن موانع دسترسی آحاد مردم به آنها از راه هم

^{۱۰} - علی نجفی توانا، جرم‌شناسی (تهران: انتشارات آموزش و سنجش، ۱۳۸۹)، ۴۸.

^{۱۱} - شهرام ابراهیمی و مجتبی ملک افضلی اردکانی، فردی سازی بازپروری در پرتو الگوهای سه گانه اصلاح مجرمین، (مشهد: مجله آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۴۰۳)، ۳۸.

^{۱۲} - ماده ۷۹ آئین نامه اجرایی سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، ۱۴۰۰.

افزایی همه دستگاه ها و سازمان های مرتبط و به کارگیری تمام توان کشور با ترسیم فرآیند کار و تقسیم وظایف و مطالبه و ارزیابی بهنگام عملکرد هاست.^{۱۳} بنابراین لازم است که سازمان زندانها برای استقرار نظام های جدید تربیتی و... بدین منظور اقدام شایسته ای را بعمل آورد.

راهکار ۱: اصلاح رفتار و بازاجتماعی کردن زندانیان و مددجویان کانون های اصلاح و تربیت با طراحی برنامه های اصلاحی و تربیتی مبتنی بر آموزه های دینی و فراهم سازی امکان ارتقای کیفیت زندگی در زندان از جمله دریافت خدمات و استفاده از ارفاقات قانونی مبتنی بر میزان پایبندی زندانیان به ضوابط، میزان مشارکت در برنامه های اصلاح و تربیت و نحوه رفتار در زندان بر اساس نتایج اعتبارسنجی در «سامانه هوشمند مدیریت زندانی» و بدون در نظر گرفتن وضعیت ایشان قبل از ورود به زندان. این راهکار که وظیفه اجرای آن رادادستانی کل کشور و سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور و دادگستری استانها به عهده دارند، فراهم سازی امکان ارتقای کیفیت زندگی و تلاش برای اصلاح رفتار و بازاجتماعی شدن زندانیان متناسب با مفاد آئین نامه اجرایی سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی با بهره گیری از برنامه های مختلف تربیتی از اختیارات این مجریان می باشد. وجود هرگونه نقص و عدم تعامل برای اجرای دقیق این راهکار، باعث می گردد فرایند اصلاح و درمان زندانیان با مشکل مواجه شود.

راهکار ۲: بازطراحی و اجرای طرح طبقه بندی زندانیان مبتنی بر منشأ جرم و شخصیت زندانیان و از طریق تکمیل پرونده شخصیت زندانیان با استفاده از نتایج پرونده شخصیت متهمان، فناوری های نوین تشخیص شخصیت، آزمون های شخصیت شناسی برخط و برون سپاری اجرای آزمون ها به مراکز مورد تأیید.

در جرم شناسی، اولین قدم بررسی عللی است که انسان را به طرف ارتکاب رفتار خلاف قانون سوق داده است.^{۱۴} در حقوق کیفری ایران، در برخی قوانین از جمله در مواد ۱۸، ۳۷، ۳۸، ۴۳، ۶۰، ۶۴، ۱۵۲، ۱۸۸، ... قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۲۲۲ آیین دادرسی کیفری به طور ضمنی، و مواد ۴۷ و ۶۴ آیین نامه اجرای سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۸۴ در مرحله اجرای مجازات حبس صراحتاً به تشکیل پرونده شخصیت اشاره شده است.^{۱۵} بازطراحی و اجرای طرح طبقه بندی زندانیان با توجه به منشأ جرم و شخصیت زندانیان، اقدامی مهم در راستای اصلاح و تربیت مجرمان است. این طرح با هدف تفکیک صحیح زندانیان و ارائه برنامه های اصلاحی و تربیتی متناسب با شرایط هر فرد، در نظر گرفته شده است. با شناخت دقیق تر شخصیت و سوابق هر زندانی، می توان برنامه های آموزشی، شغلی، و روان شناختی مناسب تری را برای آن ها طراحی کرد. فراهم کردن زمینه های مناسب برای اصلاح و تربیت فردی، شانس بازگشت موفقیت آمیز زندانیان به جامعه را افزایش می دهد. با تفکیک زندانیان و ارائه برنامه های اصلاحی مؤثر می توان از بروز آسیب های بیشتر و در نتیجه هزینه های اضافی نگهداری زندانیان جلوگیری کرد. شورای طبقه بندی زندانیان که در موسسه کیفری مستقر است در این راستا نقش مهمی را ایفاء می نماید. گرچه در گذشته توسل نهادهای قضایی به هوش مصنوعی جهت مدیریت بزهکاری دوازدهن بودویک آرمان محسوب می شد، اما امروزه جنبش خودکارسازی عدالت کیفری، واقعیتی انکارناپذیر است. الگوریتمی که قادر است رفتار انسان ها را پیش بینی و سطح خطرناکی آن را بسنجد، می تواند توسط مقامات قضایی نه فقط برای پیشگیری از تکرار جرم، بلکه در کمک به برگزیدن کیفر متناسب یا اتخاذ تصمیم اعطای آزادی مشروط مورد استفاده قرار گیرد.^{۱۶} استفاده از فناوری های نوین تشخیص شخصیت از جمله هوش مصنوعی برای

^{۱۳} - سند ملی خواندن و ترویج مطالعه مفید، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۴۰۲.

^{۱۴} - علی نجفی توانا، جرم شناسی (تهران: انتشارات آموزش و سنجش، ۱۳۸۹)، ۴۸.

^{۱۵} - سارامحمدیان، بابک محمد رضاپور، لزوم تشکیل پرونده شخصیت در فرایند دادرسی کیفری ایران (تهران: مجله پزشکی قانونی ایران، ۱۳۹۲)، ۳۲۹.

^{۱۶} - شهرام ابراهیمی، پیشگیری از تکرار جرم از طریق هوش مصنوعی؛ مقتضیات و محدودیتها، (مشهد: مجله آموزه های حقوق کیفری، ۱۴۰۱)، ۳۵.

شناخت مجرم وفردی سازی مجازات ودرنهایت اصلاح مجرم به نظری رسد موضوعی است که ازاین راهکار می توان استنباط کرد. برای جمع مزایای بین هوش مصنوعی واقتضائات فرآیندداوری عادلانه واصول ماهوی همچون فردی سازی کیفر، نرم افزارهایی تجزیه وتحلیل خطر تکرار جرم باید به عنوان ابزارهای معین مقامات پلیسی وقضایی در اتخاذتصمیم تلقی شود.^{۱۷}

راهکار ۳: برگزاری مسابقات مهندسی و معماری به منظور ایده پردازی های جدید و ارائه طرح های مناسب در زمینه معماری فضاهای زندان در طراحی اماکن جدید و نیز بازمهندسی اماکن موجود با رویکرد طراحی فضاهای اصلاح پذیر .

زیباسازی زندانها وحذف زندانها از فضاهای شهری در قرن نوزدهم در اروپا رواج یافته است. در طراحی زندان های جدید بایدتغییراتی که در ساخت کانون های اصلاح وترتیب رخ داده اعمال کنیم، هدف ما از اعمال مجازات فراهم نمودن موسساتی است که تا جای ممکن فرصتی برای کارسالم همچنین ورزش در محوطه زندان ایجاد کند.^{۱۸} سازمان زندانها موظف گردیده تا زمینه اجرای طرح های نوین ومناسب معماری فضاهای زندانها را از طریق جذب مهندسان ومعماران وطراحان ایده های نوین متناسب با نیاز زندانیان فراهم نماید. فضاهای سنتی وقدمی امروزه باتوجه به لزوم اصلاح پذیری وحامیت ومراقبت از زندانیان کارایی لازم رانداشته و آثار منفی روحی وروانی فراوانی را در پی دارد. لازم است در توسعه یا ساخت فضاهای جدید در زندانها درآینده چنین برنامه هایی مدنظر مجریان قرارگیرد.

راهکار ۴: استقرار نظام مالی جدید برای زندانیان در زندان مبتنی بر مؤلفه هایی نظیر محدودسازی سقف دریافت پول از بیرون زندان، کسب درآمد زندانیان از کسب و کار و خلق ارزش افزوده در زندان و امکان انتقال آن به خانواده خود، تخصیص برخی از هزینه ها به صورت اعتبار مالی مستقیم به زندانیان و اعتبارسنجی مستمر زندانیان براساس سوابق عملکردی و ایجاد دسترسی به خدمات تکمیلی بر اساس نتایج اعتبارسنجی .

تسهیل فرایندهای مالی ودسترسی سریع زندانیان وخانواده آنان به برخی منابع مالی مستقیم باتوجه به شرایط اقتصادی ومعیشتی آنان از ضروریات است. ایجاد محدودیت یاممنوعیت دراین زمینه آنان را بامشکل روبرو می نماید. واهی نیست اگر عامل ارتکاب اغلب جرائم را مسائل مالی ومعیشتی مجرمان بدانیم. عاملی که متأسفانه درجهت تضعیف آن به منظور پیشگیری از تکرار جرم تاکنون ناکام مانده ایم.

راهکار ۵: جلب مشارکت نهادهای مردمی ومجموعه های فرهنگی موفق برای اصلاح مجرمان و ترمیم روابط اجتماعی سالم زندانیان با طراحی نظام های انگیزشی متناسب نظیر ایجاد رقابت، شناسایی وترویج الگوهای اثربخش و برگزاری جشنواره سالانه ارزشیابی وتقدیر از الگوهای برتر وترویج مسئولان زندان به جلب مشارکت نهادهای مردمی وحاکمیتی .

بی شک، باتوجه به فضای مسموم زندانها وجود فرهنگ خاصی که همواره در آن فضا حاکم است، در صورتی که مجرمان در دوران گذران حبس خود رها گردند و صرفاً به جنبه سزادهی کیفر حبس بسنده شود، نه تنها نمی توان انتظار عدم تکرار جرم را داشت بلکه می بایست منتظر بود تا چه در فضای زندان و چه پس از خروج شاهد جرایم وانحرافات ثانویه باشیم.^{۱۹} سازمان زندانها ومعاونت اجتماعی وپیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، برای پیاده سازی این راهکار می توانند برای کمک به اصلاح محکومین و پیشگیری از تکرار جرم از نهادهای مردمی ومجموعه های فرهنگی موفق کمک بگیرند. بدون جلب مشارکت این نهادها نتیجه دلخواه حاصل نخواهد شد.

^{۱۷}- همان، ۵۰.

^{۱۸}- هانیه هژیرالساداتی، مترجم. مجازات وتمدن (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۶)، ۶۷.

^{۱۹}- حسنعلی مؤذن زادگان، سیدبهم خدادادی، نظارت بر مجرمان، در فرایند مجازات سلب آزادی (تهران: پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۳۹۲)، ۲۰۱.

راهکار ۶: هدفمندسازی حمایت‌ها و ایجاد شفافیت و جلب مشارکت حداکثری مردم از طریق ایجاد «سامانه اقدامات حمایتی» با اجرای ماده (۱۶۶) آیین نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور.

جلب مشارکتهای مردمی باید به گونه ای باشد که حمایت های اصلاح پذیری زندانیان هدفمند و اثرگذار باشد. سازمان زندانها که مجری این راهکار است باید مطابق ماده (۱۶۶) آیین نامه اجرایی سازمان زندانها برای جلوگیری از برخی مداخلات نابجا یا موزی و غیرشفاف و بی حاصل با نظارت دقیق برای هدفمندتر نمودن حمایت ها، ایجاد شفافیت و جلب مشارکت حداکثری مردمی، نسبت به راه اندازی (سامانه اقدامات حمایتی) جهت شناسایی زندانیان نیازمند و تشکیل پرونده الکترونیکی وثبت نوع و میزان حمایت هایی که زندانی و خانواده وی نیاز دارند، اقدام نماید.

راهکار ۷: نظارت مؤثر بر کمپ‌های نگهداری معتادان موضوع مواد (۱۵) و (۱۶) قانون مبارزه با مواد مخدر برای اطمینان از عدم بازگشت معتادان به چرخه اعتیاد با پیگیری اجرای برنامه‌های اصلاحی مؤثر نظیر اقدامات درمانی و مددکاری.

دراکثر کشورها، درصد معتاداری از زندانیان از اعتیاد به مواد مخدر و مشکلات ناشی از آن رنج می برند. لذا درمان آنها مستلزم یک مداخله یکپارچه است.^{۲۰} دادستانی کل کشور و دادگستری استانها که این وظیفه را برعهده دارند، با پیگیری و نظارت های به موقع و دوره ای از کمپ های نگهداری معتادان باید سعی نمایند از عدم بازگشت آنها به اعتیاد مجدد اطمینان حاصل گردد. بدون اجرای برنامه های حمایتی و مراقبتی و در نظر گرفتن وضعیت اشتغال آنان توفیقی در اجرای این راهکار حاصل نمی گردد و گرایش آنها به سمت ارتکاب جرم محتمل است. در جامعه شاهد هستیم که اغلب افراد مبتلا به اعتیاد که به این کمپ ها معرفی و درمان می شوند، پس از ترخیص مجدداً به اعتیاد روی می آورند.

۲-۲- عامل دوم: انگیزه کم برخی مسئولان و کارکنان زندان برای مشارکت در فرآیند اصلاح مجرمان
در فرآیند اصلاح و بازپذیرسازی محکومین، مسئولان و کارکنان زندان که همه روزه با این افراد ارتباط نزدیک دارند بیش از هر شخص دیگری قادر به یاری رساندن، حمایت و مراقبت هستند. نقش این افراد نباید نادیده گرفته شود و بلکه باید تدابیری اتخاذ کرد تا انگیزه کافی در آنها بوجود آید و بتوانند در این راستا اقدامی مؤثر انجام دهند. راهکار اشتغال مولد و آموزش در سند تحول، با هدف مقابله با «بیکاری ساختاری» در زندان طراحی شده است. از منظر نظریه یادگیری اجتماعی، اگر محیط زندان با الگوهای مثبت (کار و آموزش) بازطراحی شود، احتمال تغییر رفتار بزهکار افزایش می‌یابد؛ به شرط آنکه منابع انسانی و مالی، فضای فیزیکی زندان را از یک محیط تنبیهی به یک محیط آموزشی تبدیل کنند.

۲-۲-۱- راهبرد: استقرار نظام ارزیابی عملکرد مبتنی بر نتیجه برای مسئولان و کارکنان زندان
استقرار نظام ارزیابی عملکرد مبتنی بر نتیجه برای مسئولان و کارکنان زندان، به معنای ایجاد سیستمی است که در آن عملکرد افراد بر اساس نتایج قابل اندازه‌گیری و مشخص ارزیابی می‌شود، نه صرفاً بر اساس فعالیت‌ها و وظایف. این نوع ارزیابی به بهبود عملکرد و افزایش کارایی در محیط زندان کمک می‌کند. با تمرکز بر نتایج، افراد برای دستیابی به اهداف مشخص تلاش می‌کنند و این امر منجر به افزایش بهره‌وری می‌شود. ارزیابی مبتنی بر نتیجه، مسئولان و کارکنان را تشویق می‌کند تا به بهبود مستمر کیفیت خدمات ارائه شده به زندانیان فکر کنند. این نظام به دلیل شفافیت در معیارهای ارزیابی باعث افزایش شفافیت در عملکرد افراد می‌شود. مسئولان و کارکنان در قبال نتایج عملکرد خود پاسخگو خواهند بود. این نظام می‌تواند فرصت‌های توسعه و آموزش برای کارکنان را شناسایی و به ارتقای مهارت‌های آنها کمک کند. با این اقدام، می‌توان انتظار داشت که محیط زندان به سمت بهبود مستمر حرکت کند و عملکرد مسئولان و کارکنان به طور قابل توجهی ارتقا یابد.

^{۲۰} - شهرام ابراهیمی، پیشگیری از تکرار جرم در پرتو بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران (تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۲)، ۷۶.

راهکار: ارزیابی عملکرد مسئولان و کارکنان زندان مبتنی بر شاخص‌هایی نظیر کمیت و کیفیت اجرای حکم، میزان اثربخشی در حرفه‌آموزی و اشتغال محکومان، اجرای طرح طبقه‌بندی زندانیان، جلب مشارکت نهادهای مردمی در فرآیند اصلاح مجرمان و صلح و سازش، جلب مشارکت نهادهای فرهنگی برای اصلاح باورها، انجام اقدامات تربیتی، نتایج اعلام نظر برخط زندانیان و مراجعان و نتایج نظارت‌ها و بازرسی‌های پنهان، فوق‌العاده و موردی مراجع نظارتی قوه قضاییه با ایجاد «سامانه جامع عملکرد مسئولان و کارکنان زندان» برخوردار از دسترسی سلسله‌مراتبی سازمانی و مراجع نظارتی قوه قضاییه، با قابلیت مشاهده برخط نتایج ارزیابی برای کارکنان و محوریت نتایج ارزیابی این سامانه در تعیین وضعیت افراد در نظام‌های منابع انسانی از جمله جبران خدمات، ارتقای شغلی، نقل و انتقال و تمدید قرارداد و اجرای ماده (۳۴۰) آیین نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور.

این راهکار، نقص «ارشادی بودن» برنامه‌های اصلاحی را برطرف می‌کند؛ زیرا وقتی ارتقای شغلی کارمند زندان به «میزان اشتغال زندانی» یا «رضایت‌مندی او» گره بخورد، انگیزه درونی برای اجرای دقیق سند تحول ایجاد می‌شود. این مدل ارزیابی دقیقاً با تئوری‌های «مدیریت دولتی نوین» هماهنگ است که بر نتیجه‌گرا بودن سازمان‌های دولتی تأکید دارد. ترکیب نظارت «رسمی» (بازرسی پنهان) با نظارت «مدنی» (نظرسنجی از زندانیان)، یک مدل نظارتی چندلایه ایجاد می‌کند که ریسک فساد اداری در زندان‌ها را کاهش می‌دهد. مطابق ماده ۳۴۰ آیین نامه: «... این سامانه باید قابلیت مشاهده برخط نتایج ارزیابی را برای کارکنان داشته و امکان دسترسی سلسله‌مراتب سازمانی و مراجع نظارتی قوه قضاییه را فراهم آورد. نتایج ارزیابی این سامانه باید در تعیین وضعیت افراد در نظام‌های منابع انسانی از جمله جبران خدمات، ارتقاء شغلی، نقل و انتقال و تمدید قرارداد، محوریت داشته باشد». باراه اندازی این سامانه وب‌نظارت و ارزیابی عملکرد مسئولان و کارکنان موسسات بهتر می‌توان به اجرای برنامه‌های محوله پرداخت.

۲-۳- عامل سوم: فقدان زمینه مناسب برای اشتغال زندانیان

زمینه‌های مناسب برای اشتغال زندانیان شامل صنایع تولیدی وابسته به صنعت ساختمان مانند تولید مصالح و بسته‌بندی، فعالیت‌های تولیدی و خدماتی که نیاز به نیروی کار ماهر دارند، و مشاغل آزاد و فنی در کارگاه‌های کوچک می‌شود. هدف از این اشتغال، هم افزایش تولید داخلی و صادرات و هم کمک به بازگشت و رشد زندانیان به جامعه است. این برنامه‌ها به زندانیان کمک می‌کند تا مهارت‌های لازم را برای بازگشت به جامعه پس از آزادی کسب کنند و شانس کمتری برای تکرار جرم داشته باشند.

۲-۳-۱- راهبرد: توسعه نظام اشتغال زندانیان با تکمیل زنجیره تأمین مالی، حرفه‌آموزی و بازاریابی محصولات

اغلب مهارت‌آموزی در زندان در حد تخصصی الزم جهت جذب بازارکار نیست و در مواردی هم که آموزش و مهارت الزم در زندان داده می‌شود، با مشکل جذب و پذیرش در بازارکار مواجه خواهند شد. ضرورت دارد از مشاغل مولد زندانیان قبل از بازداشت تا پس از اصلاح‌پذیری و اعاده‌وی به جامعه حمایت نمود. این موضوع نیازمند زیرساخت‌های اساسی در برنامه ریزی است.^{۲۱} دغدغه اصلی در اختصاص شغل به زندانیان، جایگزینی حبس و شاید کاهش هزینه نگهداری زندانیان بوده است. اما این موضوع کمکی به روند عدم ارتکاب مجدد جرم نکرده است. وفق آیین نامه جدید سازمان زندان‌ها اشتغال زندانیان به منظور توسعه برنامه‌های بازسازگاری، کاهش آسیب‌های حبس، کمک به رفع نیازهای مادی و معنوی محکومان و خانواده آنها و خودکفایی و خود اشتغالی زندانیان است که باید متناسب با قابلیت‌ها و استعدادهای فردی برای تمامی زندانیان فراهم شود.^{۲۲}

جرائم اقتصادی نه تنها نظام اقتصادی بلکه تمام سطوح نظام اجتماعی را دچارچالش می‌کند و باید این دسته از جرائم با سیاست جنایی جامعی کنترل شود. فضای اقتصادی ایران هم به دلیل ابتلاء به آسیب‌های عدیده نسبت به نظام‌های اقتصادی

^{۲۱} - فتاحه تیموری، محمود اشراقی و مسعود حیدری، تسهیل اشتغال مولد موضوع ماده ۱۷۴ آیین نامه سازمان زندان‌ها مصوب ۱۴۰۰ (تهران: نشریه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۱۴۰۰)، ۱۱۹.

^{۲۲} - همان، ۱۰۹.

پیشرفته، زمینه مساعدتری برای ارتکاب جرم اقتصادی ایجاد می کند.^{۲۳} اشتغال زندانیان، تأمین مالی، حرفه آموزی به منظور تأمین نیازهای اقتصادی زندانیان در سند تحول و تعالی قوه قضائیه، با هدف ایجاد زمینه مناسب برای اشتغال پایدار زندانیان تدوین شده است. همه جرائم از نوع جنایات نیست، بسیاری مجرمان به لحاظ شرایط نامطلوب اقتصادی ناشی از فقر و بیکاری و گرفتاریهای روزمره زندگی در جامعه پیشرفته امروزی مرتکب جرم و تکرار آن می شوند. چنانچه قوه قضائیه در اجرای این راهبرد و راهکارهای تحولی بتواند اقدام عملیاتی موثر و مفیدی را انجام دهد، به یقین قادر خواهد بود به نتیجه ای درخور توجه دست پیدا کند.

راهکار ۱: بازنگری در نظام حرفه آموزی و اشتغال زندانیان با محوریت توسعه کسب و کارهای خرد و خانگی مبتنی بر قابلیت های فردی ایشان و برقراری ارتباط حداکثری میان حرفه فعالیت آن ها با تقاضای بازار کار خارج از زندان و بازاریابی تولیدات زندانیان با اولویت استفاده از ظرفیت های فضای مجازی.

انجام فعالیت های معنی دار و مفید مانند آموزش، کار یا سایر فعالیت ها راه حلی مهم در ایجاد محیطی سالم و درست در زندان هاست و همچنین موجب استفاده صحیح از توان و انرژی زندانیان در مسیری می شود که به آزادی آنها و بازگشت دوباره به اجتماع منتهی می گردد.^{۲۴} نظام حرفه آموزی و اشتغال زندانیان باید متناسب سازی با نیازها و توانایی های زندانیان و با رویکرد تحولی صورت گیرد. ایجاد و رونق کسب و کارهای خرد و خانگی برای خانواده زندانیان و معرفی و برقراری ارتباط آنها با بازار کار و فروش محصولات آنها برای اصلاح و باز اجتماعی شدن از طریق آموزش بسیار تأثیرگذار می باشد. سازمان زندانها و بنیاد تعاون زندانیان باید در چارچوب آئین نامه اجرایی چنین اقداماتی را انجام دهد، متأسفانه از سوی نهادهای متولی کمتر به این مقوله توجه می شود و اغلب زندانیان و خانواده آنها پس از پایان حبس در جامعه به حال خود رها می شوند. با این حال نباید انتظار کاهش جرم را داشته باشیم.

راهکار ۲: استقرار نظام جبران خدمات عادلانه و انگیزه بخش برای زندانیان و ترغیب کارکنان زندان به مشارکت فعال در اشتغال زندانیان با تخصیص بخشی از افزایش ارزش افزوده فعالیت اقتصادی در زندان به ایشان.

سازمان زندانها در صورتی به اهداف خود که همان اصلاح و تربیت مددجویان است، خواهد رسید که کارکنان آن از روحیه و انگیزه بالا و از جسم و روانی سالم و شاداب برخوردار باشند.^{۲۵} ایجاد تشکیلات و ساختارهای آموزشی-اقتصادی در موسسات کیفری با تأمین اعتبارات مورد نیاز و استفاده از ظرفیت و توانایی های زندانیان و خانواده آنان از ضروریات و اقتضائات امروز است. ترغیب کارکنان زندان نیز در این راستا اهمیت فراوانی خواهد داشت.

راهکار ۳: فراهم سازی امکان فعالیت نهادهای مردمی، شرکت های تعاونی، خصوصی، دولتی و کارآفرینان اجتماعی در ایجاد و اداره مؤسسات تولیدی، اقتصادی و خدماتی در داخل و خارج از زندان و ایجاد فضای رقابتی با بنیاد تعاون زندانیان و اجرای مواد (۱۷۵) و (۱۷۶) آیین نامه اجرایی سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور.

سازمان زندانها، بنیاد تعاون زندانیان و دادگستری استانها به عنوان مجری این راهکار با تأمین اعتبارات لازم می توانند امکان فعالیت نهادهای مردمی، شرکتهای تعاونی و دیگر نهادهای مرتبط با این راهکار را متناسب با آئین نامه اخیرالذکر فراهم نمایند. بدون فراهم سازی امکانات و عدم همکاری دیگر نهادها بدین منظور به نظر می رسد که نتیجه ملموسی را در پی ندارد.

راهکار ۴: اصلاح رویکرد بنیاد تعاون زندانیان با تمرکز بر ایجاد اشتغال زندانیان و مشارکت در توسعه فضای کارگاهی زندان و تعیین میزان درآمد زندانیان از اشتغال به عنوان شاخص نهایی ارزیابی عملکرد بنیاد، چابک سازی در حوزه منابع انسانی و تخصیص تمامی

^{۲۳} - جعفر حسینی و نسرین مهرا، نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، (تهران: فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، ۱۳۹۴)، ۴۵.

^{۲۴} - علی غلامی و پیمان حسینی، مترجم، راهبردهای کاهش جمعیت زندانها (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶)، ۴۹.

^{۲۵} - سید محمد مهدی حسینی، راهکارهای کاهش فشار شغلی و افزایش انگیزه در میان کارکنان سازمان زندانها (تهران: فصلنامه اصلاح و تربیت، ۱۳۸۷)، ۴۹.

منافع، عایدات و مازاد درآمدهای آن در حال و آینده به موضوع حرفه‌آموزی و اشتغال زندانیان و کسب درآمد این بنیاد منحصر از طریق ایجاد اشتغال برای زندانیان.

تغییر در عملکرد و رویکرد برخی نهادها ازجمله بنیاد تعاون زندانیان و توسعه و ارتقای وضعیت مالی آن برای بهبود کمک به زندانیان و اشتغال آن اجتناب ناپذیر است. رویه‌های سابق تعاون و حمایت از زندانیان امروزه کارایی و اثربخشی لازم را ندارد. مواد، ۱۸۱، ۱۸۲ و ۱۸۳ آئین نامه اجرایی سازملن زندانها به خوبی به اقدامات مسولان زندان برای اشتغال زندانیان اشاره دارد. راهکار ۵: استفاده حداکثری از توان نهادهای حاکمیتی مسئول در زمینه اشتغال نظیر ستاد اجرایی فرمان حضرت امام (ره)، بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، کمیته امداد امام خمینی (ره)، سازمان بهزیستی کشور و سازمان آموزش فنی و حرفه ای کشور به منظور توسعه نظام حرفه‌آموزی و اشتغال زندانیان و خانواده‌های آنان.

زندانین قشر آسیب دیده جامعه هستند که برچسب مجرمانه بر پیشانی آنها عامل اساسی برای عدم اشتغال پایدار این دسته از افراد می‌باشد. اتخاذ تدابیر و خط مشی که بتواند علیرغم موقعیت نا بسامان شغلی زندانیان موجبات ثبات شغل و درآمد مناسب حتی در حد ارتقاء وضعیت اقتصادی و رونق تولید ملی را فراهم کند مسئله‌ای نه تنها دور از ذهن که کاملاً قابل دستیابی می‌باشد.^{۳۶} امروزه شاهد هستیم که ازسوی بری نهادهای حمایتی منجمله کمیته امداد امام(ره)، سازمان بهزیستی، موسسات خیریه و دیگر نهادها، خانواده زندانیان موردحمایت مالی و اشتغال زایی قرار می‌گیرد. یکی از ظرفیتهای برون سپاری امور غیرقضایی و به طور خاص اموراداری قوه قضائیه مستند به اصل ۱۶۰ قانون اساسی، وزارت دادگستری است که می‌توان از آن به عنوان ظرفیت برون سپاری درون حاکمیتی یاد کرد.^{۳۷} محول نمودن بخشی از وظایف اشتغال زندانیان به برخی نهادهای حاکمیتی می‌تواند مفید واقع گردد.

راهکار ۶: پیگیری استفاده حداکثری از ظرفیت‌های توسعه اشتغال زایی در کشور از قبیل جذب سهم اختصاصی از تسهیلات مالی اشتغال زایی کشور مندرج در قانون بودجه سالانه، فروش محصولات تولیدی زندانیان به بخش دولتی و تصویب معافیت‌های مالیاتی برای حمایت از اشتغال زندانیان.

متناسب با این راهکار ضرورت دارد، به منظور کمک به وضعیت اشتغال زندانیان برنامه‌های اشتغال زایی در دستور کار قوه قضائیه و نهادهای متولی قرار گیرد. فراگیری حرفه در دوران حبس و کمک به ادامه آن در دوران آزادی جهت رونق کسب و کار درکنار برقراری معافیت‌های مالیاتی و اعطای تسهیلات در مسیر اصلاح و درمان اجتناب ناپیر خواهد بود.

راهکار ۷: کمک به تأسیس انجمن خیرین اشتغال زندانیان در سطح ملی و استانی به منظور استفاده حداکثری از توان خیرین و نهادهای مردمی برای توسعه اشتغال زندانیان.

هدایت شغلی زندانیان در راستای تداوم بخشیدن به اشتغال آنها علاوه بر پیشگیری از ارتکاب مجدد جرم راهکاری مناسب برای کمک به اشتغال آفرینی و بها دادن به رونق تولید ملی از لحاظ کیفی و کمی است.^{۳۸} برای توسعه اشتغال زندانیان، ایجاد و توسعه انجمن‌های خیرین اشتغال زندانیان در سطح ملی و استانی، با هدف استفاده حداکثری از توان خیرین و نهادهای مردمی، اقدامی موثر است. این انجمن‌ها می‌توانند با جذب کمک‌های مالی و مادی و همچنین ارائه آموزش‌های حرفه‌ای و مشاوره شغلی، به زندانیان در پیدا کردن شغل و بازگشت موفق به جامعه کمک کنند. انجمن‌های خیرین می‌توانند با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و

^{۳۶}- فتاحه تیموری، محمود اشرافی و مسعود حیدری، اشتغال پایدار زندانیان، رویکردی جدید در رونق تولید (تهران: فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۴۰۴)، ۲۱۶.

^{۳۷}- محمد امین، کیخا فرزانه، مجید نجارزاده و احسان آهنگران، «اصلاحات قضائی با رویکرد برون سپاری و خصوصی سازی (مبانی، اصول، الگوها، آسیب شناسی و راهبردها)» تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۴۰۲، ۱۸۰.

^{۳۸}- فتاحه تیموری، محمود اشرافی و مسعود حیدری، اشتغال پایدار زندانیان، رویکردی جدید در رونق تولید (تهران: فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۴۰۴)، ۲۰۳.

حمایت از کارآفرینی زندانیان، میزان اشتغال در زندان‌ها و پس از آزادی را افزایش دهند. اشتغال زندانیان می‌تواند به کاهش نرخ بازگشت مجدد به جرم و همچنین کاهش آسیب‌های اجتماعی مرتبط با بیکاری کمک کند. اشتغال، به زندانیان عزت نفس و احساس مفید بودن می‌دهد و می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی آنها منجر شود. با حمایت‌های مالی و معنوی انجمن‌های خیرین، می‌توانند پس از آزادی با آمادگی بیشتری به جامعه بازگردند. ایجاد این انجمن‌ها می‌تواند به همکاری بین سازمان زندان‌ها، خیرین و نهادهای مردمی برای توسعه اشتغال زندانیان منجر شود. جذب خیرین و حامیان توسط انجمن حمایت از زندانیان، ارائه آموزش‌ها و مشاوره شغلی برای افزایش آمادگی آنها برای ورود به بازار کار، شناسایی فرصت‌های شغلی در داخل و خارج از زندان و اشتغال زایی از طریق معرفی به شرکت‌ها و کارخانجات تولیدی، جذب کمک‌های مالی از خیرین و سازمان‌های مختلف برای حمایت شغلی از زندانیان و خانواده‌های آنها نیز امروزه است.

۳- چالش سوم: عدم حمایت موثر از محکومان پس از اتمام دوره حبس

بحرانی‌ترین مرحله که مستقیماً با «تکرار جرم» در ارتباط است، حمایت از زندانیان پس از آزادی معمولاً شامل مراقبت‌های پس از خروج، کمک‌های مالی، اشتغال‌زایی، تأمین مسکن و پوشاک، و ارائه خدمات مشاوره‌ای می‌شود که توسط سازمان‌های دولتی مانند اداره مراقبت پس از خروج، انجمن‌های حمایت از زندانیان، و مؤسسات خیریه انجام می‌گیرد. بانک‌ها نیز با ارائه وام‌های اشتغال و نهادهای مردمی مانند ستاد دیه و بنیادهایی چون لب‌خند ایتم با جمع‌آوری کمک‌های مردمی، نقشی کلیدی در این حمایت‌ها ایفا می‌کنند. بدون حمایت موثر و مراقبت از محکومان پس از خروج از زندان نباید انتظار اصلاح و درمان آنها را داشت. در بیشتر کشورها یک سازمان تخصصی برای حمایت و مراقبت پس از حبس نسبت به زندانیان آزاد شده وجود دارد، بخش تعلیق و مراقبت‌های پس از خروج در کشور کنیا، برنامه مراقبت و حمایت از بزهکاران سابق را اجرایی نموده است.^{۲۹} این مرحله حساس‌ترین بخش در چرخه اصلاح است که با تئوری برچسب‌زنی تبیین می‌شود. وقتی بزهکار پس از آزادی با سد «سوابق کیفری»، بیکاری و طرد اجتماعی مواجه می‌شود، جامعه با چسباندن برچسب «مجرم»، او را به سمت «انحراف ثانویه» سوق می‌دهد. در واقع، جامعه خود راه بازگشت را بر او می‌بندد. برای غلبه بر چالش سوم مطرح شده در سند تحول و تعالی قوه قضائیه؛ دو عامل بروز آن احصاء گردیده و باتدوین دو راهبرد وسه راهکار توسط دستگاه قضایی گام‌هایی برداشته شده است که به شرح آتی مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۳-۱- عامل اول: دشواری بازگشت محکومان به جامعه

نظر به اینکه بخشی از بزهکاران بعد از تحمل مجازات دوباره مرتکب جرم می‌شوند، برخورد صحیح و اصولی با آنها و جلوگیری از تکرار جرم، تأثیر بسزایی در تأمین بخش مهمی از امنیت جامعه دارد. در صورت عدم اجرای درست مجازات‌ها و عدم برخورد صحیح با مجرمان، نه تنها هدف اصلاح آنان تأمین نمی‌شود بلکه زمینه‌های تکرار جرم توسط آنها نیز مهیا خواهد شد.^{۳۰} بازگشت محکومان به جامعه پس از گذراندن دوران حبس، با چالش‌های متعددی روبرو است که می‌تواند شامل موانع اجتماعی، روانی و اقتصادی باشد. این چالش‌ها می‌توانند منجر به مشکلات جدی در زندگی فردی و اجتماعی محکومان و حتی افزایش احتمال بازگشت آنها به زندان شوند.

چالش‌های اصلی بازگشت محکومان به جامعه باید شناسایی شده و در برنامه‌های اصلاحی مورد توجه قرار گیرد. در بسیاری از موارد، محکومان پس از آزادی با مشکلات خانوادگی و اجتماعی روبرو می‌شوند در حالی که به حمایت‌های مختلفی از جمله مشاوره

^{۲۹} - شهرام ابراهیمی، پیشگیری از تکرار جرم در پرتو بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران (تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۲)، ۱۰۱.

^{۳۰} - ابراهیم قدسی، بهروزقلیزاده و عاطفه شیخ الاسلامی، پیشگیری از تکرار جرم با حفظ کرامت انسانی بزهکار با نگاهی به آموزه‌های جرم‌شناختی (تهران: مجله پژوهش‌های حقوقی شهردانش، ۱۴۰۰)، ۲۳.

روانشناسی، کمک به اشتغال و حمایت‌های مالی دارند. از دست دادن شغل و حمایت خانواده، از جمله مشکلاتی هستند که می‌توانند بازگشت آنها را به جامعه پیچیده‌تر کنند. فقدان حمایت‌ها می‌تواند منجر به سرخوردگی و بازگشت به رفتارهای مجرمانه شود. آموزش و آگاهی‌رسانی به جامعه در مورد اهمیت بازپروری و بازگشت محکومان به جامعه می‌تواند به کاهش نگرش منفی نسبت به آنها کمک کند. فراهم کردن دوره‌های آموزشی مهارت‌های اولیه شغلی و اجتماعی در دوران حبس می‌تواند محکومان را برای ورود به بازار کار و زندگی مستقل آماده کند. ارائه خدمات مشاوره و روانشناسی نیز قبل، حین و پس از آزادی می‌تواند به بهبود سلامت روان آنها و کاهش احتمال بازگشت به زندان یاری رساند.

۳-۱-۱- راهبرد: ارتقای نظام حمایت و مراقبت پس از خروج محکومان از زندان

حمایت و مراقبت پس از خروج محکومان از زندان با هدف کمک به بازگشت سالم و موفقیت‌آمیز آنها به جامعه، شامل خدمات حمایتی و مراقبتی است که توسط «مراکز مراقبت پس از خروج» سازمان زندان‌ها و با همکاری نهادهایی مانند سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام خمینی و غیره ارائه می‌شود. شایسته است این نظام و فرایند حمایت و مراقبت ارتقاء پیدا نموده و مراقبت‌ها و حمایت‌ها از کیفیت و تأثیر مطلوب و نتیجه بخش برخوردار گردد و محکومین آزاد شده نیازمند حمایت شناسایی گردد و نیازهای آنان بررسی و متناسب با این نیازها اقدامات حمایتی انجام شود. تأکید سند تحول بر نهادهای مراقبت بعد از خروج، تلاشی برای «برچسب‌زدایی» و تسهیل «ادغام مجدد اجتماعی» است. بدون حمایت‌های معیشتی و اشتغال، بزهکار در یک ماریپیج ناامیدی گرفتار شده و زندان برای او به مکان امن‌تری نسبت به دنیای بیرون تبدیل می‌شود که این بزرگترین شکست برای سیستم قضایی است.

راهکار ۱: ارائه آموزش‌های لازم به زندانیان و مددجویان قانون‌های اصلاح و تربیت در شرف آزادی، توسعه ارتباط با خانواده زندانیان، شناسایی موانع اصلی فعالیت سالم آنها در جامعه، پیگیری تعیین حامی برای ایشان با توجه به شرایط اقتصادی، اجتماعی و روان‌شناختی آنها و نوع جرائم با فعال‌سازی ظرفیت‌های دستگاه‌های مسئول، بخش خصوصی، نهادهای مردمی و خیرین برای رفع این موانع و رصد مستمر وضعیت این افراد به منظور اطمینان از بازگشت محکومان به زندگی شرافتمندانه با ایجاد «سامانه حمایت و مراقبت پس از خروج» برخوردار از دسترسی سلسله‌مراتبی سازمانی و مراجع نظارتی قوه قضاییه با همکاری نهادهای فعال در زمینه اشتغال و آسیب‌های اجتماعی و اجرای ماده (۱۶۸) آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور.

پدیده تورم جمعیت کیفری از چالش‌های اساسی در نظام عدالت کیفری است، که توسل به تدابیر پایدار حبس‌زدایی را در رویکرد جدید نظام‌های سیاست جنایی توجیه می‌کند. بازپروری و بازسازی زندانیان از راهکارهای قابل توجه در راستای فقر زدایی و غلبه بر مشکل ازدحام زندانها است. آیین‌نامه فعلی سازمان زندانها مصوب ۱۴۰۰ با نگاهی متمایز از قوانین قبلی توجه ویژه‌ای به لزوم سرمایه‌گذاری در این بخش با هدف کاهش جمعیت کیفری نموده است.^{۳۱}

راهکار ۲: کمک به بازگشت زندانیان به فعالیت‌های اجتماعی پس از اتمام دوره حبس و رفع موانع اشتغال آنها مانند لزوم ارائه گواهی عدم سوء پیشینه در موارد غیرضروری با اصلاح قوانین و مقررات مرتبط.

یافتن یک شغل قانونی یکی از شاخه‌های موفقیت پس از آزادی است.^{۳۲} امروزه یکی از موانع اساسی پیش روی زندانیان آزاد شده، محدودیت‌ها و برخی مقررات و قوانین است که اجتماع‌پذیری و مسأله اصلاح و درمان این دسته از محکومین را با چالش مواجه نموده است. اصلاح قوانین و مقرراتی که مانع از اشتغال محکومین آزاد شده می‌گردد، بسیار ضروری است. این مانع بیشتر در مشاغل دولتی است، هرچند که در مشاغل بخش خصوصی هم چنین موانعی وجود دارد، اما رفع چنین محدودیت‌هایی امکان‌پذیر است.

^{۳۱} - فتاحه تیموری، محمود اشراقی و مسعود حدیدی، تسهیل اشتغال مولد موضوع ماده ۱۷۴ آیین‌نامه سازمان زندانها مصوب ۱۴۰۰ (تهران: نشریه تحقیقات حقوق

خصوصی و کیفری، ۱۴۰۰، ۱۲۳).

^{۳۲} - شهرام ابراهیمی، پیشگیری از تکرار جرم در پرتو بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران (تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۲، ۱۰۲).

۳-۲-عامل دوم: ضعف در رهگیری و نظارت بر مجرمان حرفه ای پس از اتمام دوره حبس

نظارت بر مجرمان حرفه ای پس از آزادی از زندان از طریق سازوکارهایی مانند پایش مستمر، نظارت الکترونیکی و محدودیت های موقت در تغییر محل سکونت و اشتغال انجام می شود. هدف از این نظارت، جلوگیری از تکرار جرم توسط این افراد از طریق شناسایی و کنترل فعالیت هایشان است. این موضوعی مهم است که در سنده تحول قوه قضائیه به آن تصریح شده است. به منظور شناسایی، تشکیل بانک اطلاعاتی روزآمد، اطلاع از آخرین وضعیت حبس، رهایی و آزادی، اشراف اطلاعاتی و رصد اقدامات و سلب هرگونه تحرک و اقدام سوء، پیشگیری از تکرار جرم و افزایش هزینه ی ارتکاب جرم مجدد در راستای اصلاح رفتارهای مجرمانه مجرمان سابقه دار، حرفه ای و خطرناک و ایجاد هماهنگی بین سازمانها و نهادهایی که با این مجرمان در ارتباط هستند، «دستورالعمل اجرایی کنترل مجرمان حرفه ای و سابقه دار» تصویب شده است.

۳-۲-۱-راهبرد: نظارت موقت بر مجرمان حرفه ای پس از اتمام دوره حبس

تکرار جرم زایی مجرمین حرفه ای و سابقه دار از يك طرف ریشه در عواملی با وجوه مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و... دارد (چندبُعدی) و از طرف دیگر پیامدهایی نیز دارد که آنهم وجوه مختلف اقتصادی، انتظامی-امنیتی، اجتماعی، قضایی و روانی دارد (چندبُعدی) که قبل از مواجهه با هریک از این پیامدها، در وهله اول باید ریشه و علل آن بررسی شود و پیامدهای متناظر با آن نیز تعیین و مشخص شود، سپس برنامه های کوتاه مدت و بلندمدت مبتنی بر شواهد و وجوه مختلف و با رویکرد پیشگیرانه ارائه شود.^{۳۳} بنابراین مجرمان حرفه ای بلافاصله پس از اتمام دوره حبس باید توسط مراجع ذیصلاح از جمله نهادهای انتظامی و سازمان زندانها در یک بازه زمانی معقول مورد نظارت قرارگیرند و در صورت لزوم اقدامات مراقبتی پیشگیرانه و حمایتی اعمال گردد.

راهکار: رصد و پایش (کنترل) هوشمند و موقت مجرمان حرفه ای، سابقه دار و خطرناک و مرتکبان جرائم مهم پس از اتمام حبس و اعمال موقت محدودیت در حوزه هایی نظیر محل سکونت، محل اشتغال، ثبت شرکت و انجام معاملات، متناسب با نوع جرائم توأم با نظام های حمایتی و کاهش تدریجی محدودیت ها متناسب با اصلاح رفتار مجرمان با اصلاح قوانین و مقررات مرتبط.

اجرای برنامه نظارت الکترونیک در هر سامانه نظارتی ممکن است با موانع یا محدودیت متعدد از جمله موانع قانونی، موانع سیاسی، موانع اجرایی، موانع فنی، موانع سیستمی و موانع فرهنگی مواجه شود. اما در برنامه نظارت الکترونیک بر مجرمان، عدم توجه به برخی از موانع یا محدودیتها چالشهایی را ایجاد خواهد کرد.^{۳۴} کنترل موقت محکومین پس از آزادی به خصوص مجرمان حرفه ای، سابقه دار و خطرناک و مرتکبان جرائم مهم ضروری است. تکرار جرم از ناحیه این مجرمین قابل تصور است، صرفا نباید به آزادی آنها پسندیده کرد بلکه باید با توجه به شرایط و وضعیت و موقعیت زندگی هریک از این افراد در فرآیند رصد و پایش تدابیری اتخاذ گردد تا در مسیر اصلاح و بازپذیرسازی آنها پیش رود. با تعیین راهبرد و راهکار بدون اجرای برنامه های اصلاح و درمان نمی توان به اهداف و چشم انداز دستگاه قضایی دست یافت. از سامانه سجازا (سامانه جامع اطلاعات زندانیان ایران)، که اطلاعات محکومین زندانی در آن ثبت شده و در حین تحمل حبس و مدتی پس از آزادی، وضعیت محکومین قابل بررسی و اعمال می باشد، برای رصد و پایش این دسته از محکومین پس از آزادی می توان کمک گرفت.

نتیجه گیری

تحقق رسالت «اصلاح مجرمان» به عنوان یکی از وظایف ذاتی و قانونی قوه قضائیه، مستلزم گذار از الگوهای سنتی کیفرگرا به رویکردهای نوین تحول آفرین «حکمرانی قضایی» است؛ امری که در تدوین «سند تحول قضایی» و به ویژه در مأموریت ششم آن

^{۳۳} - مجتبی ستوده گندشمین، پیامدهای تکرار جرم زایی مجرمین حرفه ای و سابقه دار بر امنیت داخلی (تهران: فصلنامه مطالعات و پژوهش های امنیت

داخلی، ۱۴۰۲)، ۵۵.

^{۳۴} - علی حسین نجفی ابرنآبادی، حسین ایاجر، نظارت بر مجرمان خطرناک، چالشها و راهکارها (تهران: پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۹۳)، ۱۹.

متجلی شده است. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اگرچه «سند تحول و تعالی قوه قضائیه» با شناسایی دقیق چالش‌های سه‌گانه (در مراحل صدور حکم، دوران حبس و پس از آزادی)، نقشه‌راهی علمی ارائه داده است، اما اثربخشی این راهبردها معطل دو عنصر حیاتی است. نخست؛ تبدیل این اسناد ارشادی به یک «قانون جامع و الزام‌آور» جهت تضمین ثبات اجرایی؛ و دوم؛ تخصیص منابع مالی و زیرساختی متناسب با کرامت انسانی و نیازهای معیشتی بزهکاران. در واقع، اصلاح مجرم نه یک اقدام صرفاً قضایی، بلکه یک فرایند ملی است که موفقیت آن در گرو پیوند نظام‌مند میان «عدالت ترمیمی» و «حمایت‌های اجتماعی پس از خروج» برای انسداد مسیر تکرار جرم است. علیرغم اقدامات صورت‌گرفته، همچنان چالش‌های ساختاری وجود داشته و نتایج حاصله تا رسیدن به وضعیت مطلوب فاصله قابل توجهی دارد. اثربخشی برنامه‌های تحولی و بهره‌گیری از نظریات جرم‌شناختی در راستای بازپروری و پیشگیری از تکرار جرم، صرفاً در گرو تدوین اسناد نیست؛ بلکه مستلزم انطباق راهبردها با واقعیت‌های پیرامونی بزهکار، از جمله وضعیت معیشتی، اشتغال و پایگاه اجتماعی وی و خانواده‌اش می‌باشد که در پرونده شخصیت وی متبلور خواهد بود.

سند تحول به دلیل ماهیت ارشادی و نبود قانون جامع، قدرت تغییرنرخ تکرار جرم را ندارد. ضرورت دارمفاد سند از حالت توصیه ای و ارشادی خارج شده و در پیوندی ساختارمند با «آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها» و ظرفیت‌های «مراکز مراقبت بعد از خروج»، به مرحله اجرا درآید. ارتقای وضعیت مالی و منابع انسانی و اقتصادی مؤسسات کیفری و نهادهای مجری و همکار درکنار اجرای راهبردها، اعمال نهادهای ارفاقی و عدالت ترمیمی توسط مراجع قضایی، اجتناب ناپذیر خواهد بود. نکته مهم آنکه، تحقق اهدافی نظیر اشتغال، آموزش و درمان زندانیان بدون تخصیص منابع پایدار انسانی، مالی و زیرساختی، فرجام موفقیت نخواهد داشت. در سند تحول، استفاده از هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان یک «راهکار تحولی پیشران» مطرح شود. این فناوری می‌تواند ضمن مدنظر قراردادن رعایت اخلاق و حریم خصوصی اشخاص بانظارت انسانی «چالش محدودیت منابع مالی و انسانی» را از طریق اتوماسیون و پایش هوشمند تا حد زیادی مرتفع سازد. تحقق راهکارهای بیست و سه‌گانه مأموریت ششم سند تحول، مستلزم بازنگری در ابزارهای اجرایی پیش‌بینی شده در ماده ۳۴۱ آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌هاست. بر اساس این ماده که اجازه تدوین شیوه‌نامه‌های تخصصی را صادر کرده است، می‌توان «نظام مراقبت هوشمند» را جایگزین روش‌های سنتی ارزیابی شخصیت کرد. استفاده از الگوریتم‌های هوش مصنوعی در تدوین دستورالعمل‌های موضوع این ماده، امکان «پیش‌بینی دقیق خطر تکرار جرم» و «ارزیابی پویای نیازهای اصلاحی» را فراهم می‌آورد. پیشنهاد می‌گردد؛ به منظور عملیاتی‌سازی راهبردها، «کارگروه‌های ویژه اجرایی» تشکیل و شیوه‌نامه‌هایی منسجم هم‌راستا با ماده ۳۴۱ آئین‌نامه مذکور تدوین شود. در نهایت، به نظر می‌رسد گذار از برنامه‌های مقطعی به ثبات قانونی، مستلزم تصویب «قانون اصلاح مجرمین یا پیشگیری از تکرار جرم» در آینده ضروری است تا ضمانت اجرایی این تحولات بیش از پیش تقویت گردد. تحلیل جرم‌شناختی این چالش‌ها ثابت می‌کند که ریشه اصلی ناکارآمدی، نه در فقدان تئوری، بلکه در تشتت میان نهادهای مجری و کمبود زیرساخت‌های پاسخگو است.

- ابراهیمی، شهرام، «پیشگیری از تکرار جرم از طریق هوش مصنوعی؛ مقتضیات و محدودیتها»، آموزه های حقوق کیفری، ۱۹، ۲۳، (۱۴۰۱)، ۳۳-۵۴.
- ابراهیمی، شهرام، پیشگیری از تکرار جرم در پرتو بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران، تهران: میزان، ۱۴۰۲.
- ابراهیمی، شهرام و مجتبی ملک افشلی اردکانی، «فردی سازی بازپروری در پرتو الگوهای سه گانه اصلاح مجرمین»، آموزه های حقوق کیفری، ۲۷، ۲۱، (۱۴۰۳)، ۳۵-۵۷. <https://doi.org/10.30513/cld.2025.6725.2076>
- تیموری، فتاحه، محمود اشراقی و مسعود حیدری، «تسهیل اشتغال مولد موضوع ماده ۱۷۴ آیین نامه سازمان زندانها مصوب ۱۴۰۰»، نشریه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۵۴، (۱۴۰۱)، ۱۲۶-۱۰۹. Doi: 10.30495/jlap.2023.20899
- تیموری، فتاحه، محمود اشراقی و مسعود حیدری، «اشتغال پایدار زندانیان، رویکردی جدید در رونق تولید»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۸، ۲، (۱۴۰۴)، ۲۲۰-۲۰۱. doi: 10.48308/JLR.2025.228596.2300
- حاجی ده آبادی، محمدعلی، «اصلاح مجرمان در سیاست جنایی تقنینی ایران»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۳۹، ۳، (۱۳۸۸)، ۸۳. doi: 20.1001.1.25885618.1388.39.3.5.3
- حسنی، جعفر و نسرين مهر، «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲»، (تهران: فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، ۱۳۹۴)، ۶۹-۴۵.
- حسینی، سید محمد مهدی، راهکارهای کاهش فشار شغلی و افزایش انگیزه در میان کارکنان سازمان زندانها (تهران: فصلنامه اصلاح و تربیت، ۱۳۸۷)، ۵۱-۴۹.
- حق پور، شهناز، قدرت الله خسروشاهی و محمدحسین پوریانی، ارزیابی نقش و عملکرد سازمان های اجتماعی رسمی و غیر رسمی در پیشگیری از تکرار جرم با تأکید بر برنامه های بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران در محیط زندان (مورد مطالعه: سازمان های اجتماعی و حمایتی تحت نظارت قوه قضائیه)، (تهران: مجله پژوهش های حقوق جزا و جرم شناسی، ۲۲، ۱۱، (۱۴۰۲)، ۳۱۴-۲۸۳. doi: 10.22034/JCLC.2024.417962.1913
- شیماحمدی و هرمز اسدی کوه باد، «انسجام بخشی و هدایت تمامی ظرفیت ها در فرآیند صدور تصمیمات قضایی موثر بر اصلاح مجرمان با رویکرد سند تحول قضایی» (مقاله ارائه شده در نخستین کنفرانس ملی پژوهش در حقوق، علوم قضایی، فقه و علوم اسلامی، (اهواز)، ۲۰/۰۷/۱۴۰۲).
- رستمی، هادی، «ارزیابی نهادهای ارفاقی در سیاست جنایی ایران (با تأکید بر گسترش افراطی و ناکارآمدی)»، مجله آموزه های حقوق کیفری، ۲۵، ۲۰، (۱۴۰۲)، ۱۷۸-۱۵۳. Doi: 10.30513/CLD.2023.1735
- ستوده گندشمن، مجتبی، «پیامدهای تکرار جرم زایی مجرمین حرفه ای و سابقه دار بر امنیت داخلی»، فصلنامه مطالعات و پژوهش های امنیت داخلی، ۱۱، ۱، (۱۴۰۳)، ۸۸-۵۵.
- غلامی، علی و بیمان حسنی، مترجم، راهبردهای کاهش جمعیت زندانها، تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- قدسی، ابراهیم، بهروز قلیزاده و عاطفه شیخ الاسلامی، «پیشگیری از تکرار جرم با حفظ کرامت انسانی بزهکار با نگاهی به آموزه های جرم شناسی»، مجله پژوهش های حقوقی شهردانش، ۴۵، (۱۴۰۰)، ۵۴-۲۵.
- کیخا فرزانه، محمدامین، مجید نجارزاده و احسان آهنگری، اصلاحات قضائی با رویکرد برون سپاری و خصوصی سازی (مبانی، اصول، الگوها، آسیب شناسی و راهبردها)، تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۴۰۲.
- محمدیان، سارا و بابک محمد رضا پور، «لزوم تشکیل پرونده شخصیت در فرایند دادرسی کیفری ایران»، مجله پزشکی قانونی ایران، ۱۹، ۲، (۱۳۹۲)، ۳۴۰-۳۲۹.
- موذن زادگان، حسنعلی و سید بهمن خدادادی، «نظارت بر مجرمان، در فرایند مجازات سلب آزادی»، پژوهشنامه حقوق کیفری، ۸، (۱۳۹۲)، ۲۲۶-۲۰۱.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین، تقریرات درس جرم شناسی، قم: مجتمع آموزش عالی قم، ۱۳۸۱.
- نجفی توانا، علی، جرم شناسی، تهران: انتشارات آموزش و سنجش، ۱۳۸۹.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین و حسین ایگر، «نظارت بر مجرمان خطرناک، چالشها و راهکارها»، پژوهش حقوق کیفری، ۶، ۲، (۱۳۹۳)، ۳۷-۹.
- هژبر الساداتی، هانیه، مترجم، مجازات و تمدن، تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- ب: قوانین و مقررات
- آیین نامه اجرایی سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، مصوب قوه قضائیه، ۱۴۰۰.

- آئین نامه مراکز مراقبت بعد از خروج ، مصوب ۱۳۷۸.
- دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان ها، مصوب قوه قضائیه، ۱۳۹۵.
- دستورالعمل کنترل مجرمان حرفه ای و سابقه دار، مصوب ۱۳۹۷.
- سند تحول و تعالی قوه قضائیه، ۱۴۰۳.
- سند ملی خواندن و ترویج مطالعه مفید ، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۴۰۲ .
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران .
- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.